

АНОТАЦИЯ НА МАТЕРИАЛИТЕ ПО ЧЛ. 65 ОТ ПРАСПУ, представени от гл. ас. д-р Енчо Тилев Тилев

за участие в конкурса за заемане на академичната длъжност *доцент*
в област на висше образование 2. Хуманитарни науки;
професионално направление 2.1. Филология
(Славянски езици – Съвременен руски език),
обявен в Държавен вестник, бр. 98 от 19.11.2024 г. (с. 26)

В обявения конкурс участвам с **1 монография**, представена като хабилитационен труд, **1 монография** на базата на защитен дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен *доктор* и **11 статии** (3 от тях са публикувани в списания, индексирани в Web of Science или Scopus, а останалите 8 – в нереферирани издания). Всички представени научни материали не са използвани в други процедури по-рано.

I. Монографии

1. Повърхнинният падеж в руския език: валентности и потенции. Пловдив: Макрос, 2025, 288 с. ISBN 978-954-561-639-6

Хабилитационният труд се състои от предисловие, две части, заключение и списък на цитираната литература. В основната част са разгледани главните концепции за падежа в древността, в руското и в българското езикознание и са представени валентностите на казуалните грамемии в съвременния руски език в диахронно-синхронна съпоставка.

Първата част има историко-лингвистичен характер и е посветена на еволюцията на възгледите за падежа от древността до наши дни. Основно внимание е обърнато на „Осмъкнижието“ на Панини и на граматичната традиция в Древна Индия, както и на приносите на древногръцките и древноримските философи и граматичници за осмислянето на категорията. Съществена е ролята на Аристотел за първоначалното формулиране на понятието, разглеждано като отклонение от основната форма на думата. Важен принос за конкретизацията на термина

имат и стоиците, които развиват възгледите на перипатетиците и дават съвременните названия на падежите, а Аполоний Дискол, като представител на Александрийската школа, обвързва падежа с флективното словоизменение. Значими са и по-късните описания на латинския език, както и трудовете, положили основите на граматиката като учебна дисциплина. Влиянието на Елий Донат и неговите „Ars minor“ и „Ars maior“ е неоспоримо и тези съчинения остават образец чак до XIX век, до началото на научния период в развитието на лингвистиката.

Въз основа на схващанията, застъпени в тези съчинения, по-нататък се прави преход към първите трудове по църковнославянски и руски език. Тук са разгледани Псевдодамаскин („О восьми частях слова“), „Аделфотис“, граматиките на Лаврентий Зизаний, Мелетий Смотрицки и Фьодор Максимов, а също така и първите граматики на руския език – едноименните „Российская грамматика“ на Михаил Василиевич Ломоносов и Антон Алексеевич Барсов. В хронологичен ред са описани възгледите за падежа, застъпени в граматиките от 18. и 19. век и в основните граматични трудове от 20. век. Аналогично са разгледани описанията на падежите в българското езикознание, като се започва от граматичните трудове на Н. Рилски, Н. Бозвели и Е. Васкидович, Хр. Павлович. В тях, а и в почти всички следващи граматики чак до средата на XX век, присъства дълго застъпваната теза за наличието на морфологично изразени падежи в българския език. Особено внимание е обърнато на известния спор от 50-те години на XX век, породен от схващането на Ал. Теодоров-Балан, че в български, както във всеки друг език, има семантични падежи, разглеждани от учения като падежни отношения. Анализирани са и базисните трудове от последните десетилетия с цел да се проследи как е описан въпросът за падежа при съществителните и местоименията.

Във втората част, посветена на синхронното описание на падежите в съвременния руски език, при всяка от грамемите е направена и диахронна съпоставка със съответните абстракции в старобългарски и староруски. Избраният модел на работа позволява открояването на различията и сходствата, възникнали в разволя на руския език от по-ранното му състояние към съвременното. Във фокуса са безпредложните употреби на грамемите (изключение прави единствено предложният падеж, който не се употребява без предлози). Анализът потвърждава тълкуването на всеки от падежите като сноп от семантични признаци, част от които може да съвпадат при различните грамеми. Поради това невинаги е възможно да бъдат определени съвсем еднозначно централните и периферните значения, но пълно припокриване на признаците на две грамеми е невъзможно.

Във втората част са разгледани и някои спорни въпроси, свързани с казуалната система. Въз основа на данни от Националния корпус на руския език са анализирани формите от типа на *Оль*, *Кать*, които са особено актуални в съвременната разговорна реч. Този факт дава основание да се постави въпросът дали може да се говори за нов звателен падеж в руския език, но липсата на облигаторност и регулярност при тези форми не позволява да се приеме, че се конституира нова грамема.

Освен това, чрез ексцерпирани примери от устния подкорпус на Националния корпус на руския език се проследява динамиката в конкуренцията на някои предложни и безпредложни употреби. За целта се съпоставят данните, изнесени преди почти половин век в „Грамматическая правильность русской речи. Опыт частотно-стилистического словаря вариантов“. В много от случаите резултатите показват значителни промени в употребите. Въпреки че не може със сигурност да се твърди как биха се развили тези тенденции, данните позволяват да се направят важни заключения за актуалното състояние на руската падежна система.

2. Морфологична (не)категориалност. Пловдив: Макрос, 2022, 451 с. ISBN 978-954-561-574-0

Монографията е базирана на защитения от мен през 2017 г. дисертационен труд, посветен на един от съществените проблеми на лингвистиката – проблема за категориалността като характеристика на езиковите значения и за некатегориалните отношения, възникващи в речта. За базисен в работата се приема функционално-семантичният подход към езиковите факти, а описанието на категориалните и некатегориалните значения следва идеите, изложени в изследванията на А. В. Бондарко. Споделя се също така и схващането, че езиковата система е едновременно нещо много организирано, но и нещо много лабилно (свидетелство за това е например преходът от синтетизъм към аналитизъм или обратното). Лабилността на езиковата система се поражда и се поддържа от факта, че в езика нищо не е представено в идеален вид и наред с категориалните значения съществуват и некатегориални, наред с явната граматика съществува и скрита, криптотипна, граматика. Тези виждания неминуемо съпътстват цялостното описание на категориалността и некатегориалността в руската морфология.

Изследването се състои от увод, три глави и заключение. В първата глава, която има общотeorетичен характер, са описани, от една страна, функционалният подход, неговото зараждане, методология и понятиен апарат, а от друга

страна – категориалните и некатегориалните значения в граматика. Това разделяне налага дескрипцията на категориалността и некатегориалността да бъде предшествана от ясното дефиниране на понятийния апарат, с който се бори в настоящото изследване. Възприето е определението на А. В. Бондарко, който разглежда категориите като системи от противопоставени едни на други редове морфологични форми с еднородно съдържание. Описанието на категориалността и некатегориалността се осъществява въз основа на традиционната класификация на класовете думи.

Във втората глава, посветена на именните части на речта, съществителното заема централно място. При категорията число значенията на грамемите са в тясно взаимодействие с инвариантната лексикална семантика на лексикално-граматичните разреди на субстантивите, поради това проблемите на квантитативността се представят за всеки разред отделно. С прояви на некатегориалност се характеризира и родът, който е единствената лексикално-граматична (класификационна) категория при субстантивите. С много специфики се отличава и падежът в руски, като се стига до извода, че при тази абстракция е трудно да се говори за некатегориалност. Това убеждение е продиктувано от факта, че традиционното разглеждане на падежа като шестчленна категория не отразява обективно езиковата реалност и не успява да обхване и да разграничи целия спектър от централни и периферни значения.

При прилагателното име обект на по-задълбочено разглеждане е степента, която е изцяло адекватна категория. Тя се характеризира с ярко изразени случаи на некатегориалност, което доказва широкия обхват на явлениято в езиковата система. С некатегориални прояви се отличават също така числителните имена и местоименията, независимо че функционирането на граматичните категории при тези класове думи е белязано от множество ограничения. Съществено внимание се обръща на класификацията на лексикално-граматичните разреди, като водещ при отделянето на разредите е семантичният принцип.

В третата глава обект на наблюдение са глаголните категории. Самостоятелното им разглеждане в отделна част се обуславя от факта, че почти всички абстракции, присъщи на вербалния клас думи (с изключение на лицето, числото, рода и падежа), не се срещат при имената. Освен за категориални и некатегориални значения при вида и времето на глагола се говори също съответно за частни видови и частни времеви значения, които се разглеждат като разновидности на категориалните. Сред почти всички глаголни категории са налице прояви на некатегориалност, които са особено важни за езиковата система. Изключение прави залогът, където се застъпва схващането, че не може да съществува некатегориалност.

Заклучението представя резултатите от анализа на отделните лексемни класове и се стига до изводът, че категориалните и некатегориалните значения обуславят функционирането на формите и съдействат за превръщането на парадигматиката в синтагматика, на езика в реч. Съществуването само на категориални значения е невъзможно, тъй като чистата категориалност в речта се губи.

II. Статии

1. Семантика българской именной приставки *въз-* и ее функциональные соответствия в русском языке. // Сборник научни трудове от Националната конференция с международно участие „40 години Шуменски университет 1971 – 2011“. Факултет по хуманитарни науки. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2012, с. 64 – 69. ISBN 978-954-577-604-5

В статията се разглежда въпросът за семантиката на представката *въз-* в съвременния български език, която в определени случаи не е докрай изяснена. Въпреки че в голяма част от лексикографските трудове при съчетаване с прилагателни префиксът се определя като деминутивен, в изследването си споделям застъпването от М. Чоролеева и Й. Пенчев теза, че разглежданият префикс има аугментативна семантика. Основание за това се открива в значението на представката в старобългарски, където изразява нарастване, натрупване, изобилие от нещо. Примерите от типа *възгрозен*, *въздебел*, разгледани контекстуално, показват, че много от носителите на българския език схващат представката именно като аугментативна. Като такъв префиксът е съпоставен с руските елативни форми, образувани чрез различни морфемни – префикси или суфикси, или елативни конструкции с редуликирани думи или интензификатори. Направен е изводът, че българската представка *въз-* се характеризира с по-малка честотност, което се обяснява с факта, че тя се съчетава предимно с прилагателни с отрицателно значение, докато при руския елатив подобно ограничение не се наблюдава.

2. Проблеми на залоговостта: залогът като граматична абстракция (руско-български паралели). // Езиков свят (*Orbis linguarum*), 2020, т. 18, кн. 3, с. 88 – 95. ISSN 1312-0484

Статията е посветена на някои теоретични аспекти в описанието на залога и на сложните семантични релации на дадената категория. Разгледани са възгледите на древните граматисти за залога, като и в това приносите на Дионисий

Тракийски са съществени, а част от идеите му по-късно са пренесени и в Древния Рим.

В изследването се подчертава връзката на разглежданата категория с лексикално-граматичните разреди на преходните и непреходните глаголи, обуславящи структурното функциониране на абстракцията, и са представени подробно някои схващания за границите на преходността. Приема се дефиницията, според която залогът е категория, изразяваща отношението на действието към субекта, и различията между грамемите ѝ се основават на насочеността на глаголното действие към неговия вършител. Анализът доказва, че залогът е една от най-сложните лингвистични абстракции, което се дължи на смесения морфолого-синтактичен характер на категорията, където се обозначава един факт от обективната действителност, но погледнат от две различни перспективи.

3. Времето като абстракция – аспекти и проблеми на темпоралността в лингвистичните изследвания. // *Български език и литература*, 2021, кн. 1, с. 36 – 48. ISSN 0323-9519

Предмет на изследване в статията е времето като абстракция, експлицирана в индоевропейските езици чрез специализирани морфологични форми. Времето е обект на много науки, поради което могат да се отделят различни аспекти на неговото описание, напр. физичен и философски. Към тях може да си присъедини и лингвистичният аспект, който се определя като вторичен по отношение на първите два. Това се доказва от факта, че реалното време се характеризира с две фундаментални физични свойства – едномерност (линейност) и еднопосочност (необратимост), които според изследователите определят и устройството на естествения език.

Лингвистичното изразяване на темпоралността е обвързано с вида на глагола и тази релация е разгледана през призмата на фактите на руския език. Възприетата в изследването дефиниция е обяснена чрез понятието *момент на речта на говорещия* и е обърнато внимание на факта, че някои учени, като Р. Ницолова и Св. Иванчев, използват и други ориентационни моменти – момента на говоренето, момента на референцията и момента на действието. Времето като предмет на лингвистичните изследвания намира най-подробно описание в рамките на функционално-семантичната граматика, където полето на темпоралността се смята за едно от най-добре проучените в различните езици.

4. Семантика и функции на немския глагол *werden* (с оглед на съответките му в руски). // *Съвременна лингвистика*, 2021, кн. 1, с. 17 – 26. ISSN 2603-4425

Немският глагол *werden*, който е предмет на изследване в статията, се отличава със семантична и функционална многоплановост. Акцентът е поставен върху лексикалната семантика, както и върху морфологичните и синтактичните му особености, а съпоставителният подход позволява да се открояват функционалните и лексикалните му съответки в руски. Етимологичният анализ демонстрира общия произход на глагола *werden* с *въртя* в български и *вертеть* в руски, възхождащи към староиндийския глагол *vártatē*. В германските езици семата за движение не се запазва и лексемата придобива ново значение – ‘възниквам, ставам’. С оглед на функционирането на *werden* в съвременния немски език в изложението се проследява употребата му като пълнозначен и като спомагателен глагол. Високата му честотност се дължи на неговата граматикализация: той участва във формообразуването на три граматични категории (време, залог и наклонение) във функциите си на спомагателен глагол, а наред с това е и глагол връзка.

Не може да се твърди, че е налице пълен паралелизъм в двата наблюдавани езика. Ако на места се откриват съответствия, дължащи се на сходни синтетични и аналитични явления в немски и руски, в други случаи се наблюдават различия в граматичното устройство (липсата на вид на глагола в немски), откъдето произтичат и несъвпаденията. При описанието на лексикалните значения на *werden* са посочени почти пълни еквиваленти в руски: предложните конструкции и в двата езика са идентични и за експликацията на дадената семантика се използват предлози с еднакво значение.

5. Местоимението като част на речта – същност и проблеми на класификацията (руско-български паралели). // *От слово към действие: разкази и репрезентации*. Том I. Езиковедски четения. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2022, с. 117 – 123. ISBN 978-619-7433-32-6

В статията се разглежда въпросът за мястото на местоименията сред останалите класове думи, като подходите при класификацията са два: семантичен (при него местоименията се отделят в самостоятелна част на речта) и формално-граматичен (прономиналните думи се разпределят по останалите лексемни класове). Внимание е обърнато на различните схващания за местоименията в руското езикознание и се разглеждат основните прономинални функции – като деиктични думи и като субститути. Сложната природа на местоименията е причината за неразрешимите спорове относно същността им, но важен недостатък е и фактът, че съвременната наука не разполага с еднозначни и непротиворечиви критерии за класифицирането на класовете думи.

Едновременно с това се акцентира и на специфичното лексикално значение на прономените, различно от семантиката на номинативните класове. Това дава основание на някои езиковеди да твърдят, че местоименията са по-бедни и непълноценни в семантично отношение. В статията това схващане не се споделя и се оборва от множеството примери за некатегориални употреби.

6. Бележки за падежите в някои граматика от XVI и XVII век. // Русистика без граници, 2024, том VIII, кн. 3, с. 16 – 25. ISSN 2535-0390

Изследването е извадка от хабилитационния труд, представен по-горе, и е посветено на падежа, една от най-спорните граматични категории. Анализирани са първите печатни граматика на църковнославянския език от края на XVI и началото на XVII век – „Аделфотис“, „Грамматика Словенска“ и „Грамматика Словенския правильное Синтагма“, за да се установи как е представена в тях разглежданата абстракция. Резултатите показват, че авторите на тези трудове следват предимно античните образци и невинаги осъзнават спецификите на църковнославянския език. Това в много от случаите води до неправилно тълкуване, до отхвърляне на различни абстракции или до необосновано привнасяне на други от гръцки или латински.

В посочените трудове са забелязват наченките на по-задълбоченото осмисляне на падежа, което се доказва и от факта, че в тях за първи път са отделени като самостоятелни грамемии творителният и сказателният падеж. Особено важна за по-нататъшното описание на руския език е граматиката на Мелетий Смотрички. Въпреки че тези първи съчинения нямат научен характер, те бележат значим етап от историята на лингвистиката и в тях се поставят някои от въпросите, на които до днес лингвистиката не успява да даде еднозначен отговор.

7. Категорията падеж в първите граматика на българския език. // Български език и литература, т. 67, 2025, № 1, с. 89 – 100. ISSN 0323-9519

В статията са анализирани първите три граматика на българския език от епохата на Българското възраждане – „Болгарска граматика“ на Неофит Рилски, „Славеноболгарское дѣтководство“ на Неофит Бозвели и Емануил Васкидович и „Грамматика славено-болгарска“ на Христки Павлович. Целта е да се проследи дескрипцията на падежите в тях, като първоначалната хипотеза, че в тези трудове е налице силно влияние на руските граматика от XVIII и XIX век, се доказва. И в трите съчинения, независимо едно от друго, категорията е представена по сходен начин, което се обяснява с придържането към установената

традиция. Налице е опит за доближаване и до църковнославянския език, неправилно смятан тогава за старобългарски. Присъствието на падежа в граматиките на българския език се запазва чак до средата на ХХ, като единствено у отделни автори се прокрадва идеята за липсата на морфологично изразени падежи в български.

8. Концепция падежа в двух грамматиках Н. И. Греча. // *Annali d'Italia*, 2025, № 1, с. 31 – 33. ISSN 3572-2436

В изследването се дискутира въпросът за описанието на падежите в две от граматиките на Н. И. Греч – „Пространная русская грамматика“ и „Практическая русская грамматика“, издадени през 1827 г. „Пространная русская грамматика“ е едно от първите съчинения, които предлагат по-широко разглеждане на езика като явление, и в него за първи път в руското езикознание се подхожда всеобхватно към въпроса за същността на езика, за неговата роля във формирането на обществения живот. Някои идеи, възприети от автора вероятно под влияние на зараждащото се в Германия сравнително-историческо езикознание, много напомнят на заявените по-късно от Ф. дьо Сосюр и структуралистите идеи за системния характер на езика, за диахронията и синхронията в лингвистичните изследвания.

Н. И. Греч дефинира падежите като „промени на окончанията, които означават различни отношения на предметите и тяхната независимост или зависимост“. Това определение допълва дефиницията на Ж.-Б. Модрю, в която за първи път са посочени релациите между частите на изречението като конституиращ елемент на падежната система.

9. Описание категории падежа в грамматиках А. Х. Востокова и В. А. Половцова. // *Znanstvena misel*, 2025, № 1 (98), с. 32 – 34. ISSN 3124-1123

По подобие на създадените от Н. И. Греч грамматики през 1831 г. А. Х. Востоков издава две свои грамматики – „Русская грамматика“ и „Сокращенная русская грамматика“, като при съставянето им Востоков е ползвал трудовете на Н. И. Греч. Вероятно под негово влияние е заимствано и определението за падежа: „Падежи са окончанията на имената, показващи отношението на предметите един към друг“. Въпреки че в тези първи бележки за падежа Востоков се придържа към традиционния начин на описание (чрез въпросите, задавани към всяка една от грамемите), той обръща внимание и на най-характерните им особености. За звателния падеж отбелязва, че той изцяло съвпада с именителния и само някои църковнославянизми са се запазили в активна употреба. Въпреки формалното съвпадане на номинатива и вокатива А. Х. Востоков не подлага под

съмнение наличието на звателен падеж в съвременния руски език. Значително по-голямо внимание е отделено на въпроса за винителния падеж при одушевените и неодушевените съществителни, както и на случаите на персонификация на неодушевените предмети.

Обект на изследване в статията са също така „Тетрадь русской грамматики для русских составленная по поручению начальства“ и „Русская грамматика для русских“ на В. А. Половцов. От изложеното в граматиките проличава строгото придържане към предшестващите ги трудове. При дефиницията на падежа В. А. Половцов заявява, че „падежите са промени на окончанията според известните въпроси“. И допълва: „Те, подобно на предлозите, изразяват различни отношения, които се състоят в независимостта на едно и зависимостта на друго същество или вещь“. При разглеждането на падежите в синтактичната част не се наблюдават различия в сравнение с граматиките на Греч и Востоков.

10. Звателен падеж в съвременния руски език – мит или реалност (под печат, предоставя се служебна бележка за предстоящо публикуване)

Във фокуса на изследване в статията са формите с вокативна функция в съвременния руски език, ексцерпирани от диалектния и устния подкорпус на Националния корпус на руския език. Целта е да се направят изводи за това дали на настоящия етап от развитието на руския език е възможно да се мисли за повторното конституиране на звателен падеж. Руските диалекти не са запазили старата звателна форма и функцията на вокатива е поета от именителния падеж. В някои говори са се развили нови форми с апелативна функция, които формално приличат на стария вокатив (напр. *жено* в калужките и вологодските говори), но тяхната дистрибуция е ограничена. Данните от диалектния подкорпус показват широкото разпространение на усечените форми от типа *Вань* вместо *Ваня*, *Катъ* вместо *Катя*. За това свидетелстват и резултатите от устния подкорпус, но трябва да се подчертае, че употребата на така наречения „нов вокатив“ е морфонологично обусловена.

Широкото разпространение на усечените форми в двата анализирани корпуса може да се обясни с трайната им употреба в разговорната реч, в литературата, в социалните мрежи, в ежедневно общуване, което влияе съществено на фреквентността им. Въпреки това няма основание да се говори за възникване на нов звателен падеж в съвременния руски език, тъй като разглежданите форми не се характеризират с облигаторност и не съществува цялостна словоизменителна парадигма при субстантивите от всички склонения.

11. Възгледите на Атанас Илиев и Александър Теодоров-Балан за падежите в две граматика от края на XIX век (под печат, предоставя се служебна бележка за предстоящо публикуване)

Обект на изследване в статията са две български граматика от края на XIX век – „Синтаксис на българския език“ на Атанас Илиев и „Българска граматика за долнитъ класове на сръдни училища“ на Александър Теодоров-Балан. Целта е да се проследят възгледите за падежа на двамата учени в контекста на лингвистичния XIX век в България. Приносът на Ат. Илиев в изучаването на падежите се съдържа в представянето на морфосинтактичните функции на грамемите, описани по-подробно в статията. Илиев, подобно на много свои съвременници, приема наличието на четири падежа в новобългарски – именителен, дателен, винителен и звателен – и обръща специално внимание на предложните и безпредложните употреби. Акцентира и на някои запазени форми на генитива (*нямам страха*), на локатива (*лете, зиме*) и на инструментала (*денем*).

Ал. Теодоров-Балан дефинира падежа като „отношението, в каквото стои или се пада едно съществително име спрямо отделни части от изречението“. Това определение повтаря написаното в другите граматични трудове от епохата и при Балан падежите също са четири – именителен, звателен, винителен и дателен, като са дадени кратки пояснения за отделните грамеми. Още в тази своя граматика Балан въвежда термина *общ падеж*, с който назовава формите в мн. ч., при които липсва формална разлика. Тук ученият загатва идеята си за диференцирането на падежни отношения и падежни форми, която той развива в средата на XX век. Впоследствие Ал. Теодоров-Балан се отказва от термина *casus generalis* и обяснява това с факта, че няма общи падежни отношения нито в действителността, нито в мисленето, поради което терминът *общ падеж* според него е ирелевантен.

10.02.2025 г.
гр. Пловдив

Изготвил: .....
(гл. ас. д-р Енчо Тилев)